

משק בית האיכר

המשק המעורב במחשבה הציונית

חזי עמיאור

חזי עמיאור

משק בית האיכר

המשק המעורב במחשבה הציונית

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

תוכן העניינים

11	פתח דבר
13	הקדמה
	שער ראשון: תשתית היסטורית ורעיונית להתיישבות ציונית
19	פרק ראשון: חקלאים בעם היהודי ובארץ ישראל במאה התשע עשרה ניצני פעילות ההתיישבות הציונית 22 טיפוסי משק חקלאי בארץ ישראל 24
30	פרק שני: עקרונות גולמיים להתיישבות ציונית המפתח לשיבה אל עבודת האדמה: משק אספקה עצמית 31 ההתיישבות החקלאית כתיקון המבנה החברתי הלאומי 37 המשבר האגררי באירופה ומפעל הקולוניזציה הגרמני 40 הממד החברתי של המשבר האגררי בגרמניה במחשבת ההתיישבות הציונית 44 ההתיישבות הקואופרטיבית: תוקף חדש למעמד האיכרות 48 מענה לאתגר ההגירה היהודית ממזרח אירופה 53 חקלאות קולוניאלית או קולוניזטורית? 56 במבחן המעבר לעבודה מעשית: ארתור רופין 61 העקרונות המנחים הלכה למעשה 65 מעמד האישה במשק האיכר 67 מקובעי העקרונות אל מעצבי ההתיישבות 68
	שער שני: סוכני שיטות חקלאיות ודפוסי קולוניזציה
73	פרק שלישי: עקיבא אטינגר: פרודוקטיביזם אגררי כתיקון חברתי ראשית דרכו של אגרונום יהודי-רוסי 73 הפעילות החקלאית של ה'מסטבו' ברוסיה הצארית 78 'הסקציה החקלאית' של יק"א ברוסיה 82 מנהל פעולות ההתיישבות של יק"א בבסרביה (1899–1910) 89 הסיוע בארץ ישראל בשנת 1902 ורשמיו 92 הדין-חשבון על הסיוע 98

ציונות וטריטוריאליזם 104

עקיבא אטינגר כאגרונום רוסי בן דורו 107

פרק רביעי: יצחק וילקנסקי: התיישבות וקדמה כתחייה לאומית בארץ ישראל 109

מהעירה בליטא אל ההשכלה 109

לימודים גבוהים בגרן 112

מדע החקלאות באוניברסיטאות גרמניה 116

באוניברסיטאות ברלין וקניגסברג (1905–1908) 118

יצחק וילקנסקי כאגרונום ציוני 122

פרק חמישי: אליעזר יפה: עבודה חקלאית כתיקון אישי וכמפתח לתיקון לאומי 125

מבסריה לגיו יורק 125

בבית הספר החקלאי בוודביין 128

'האכר הצעיר' 130

במערב התיכון: ארלוויל אילינוי 134

'חקלאות כללית' 136

הדרך לארץ ישראל 140

המצע האמריקני לתפיסת ההתיישבות של אליעזר יפה 143

שער שלישי: מהלכה למעשה בארץ ישראל

פרק שישי: גיבוש עקרונות התיישבות וניסיונות ראשוניים: 1908–1914 147

דרכו של עקרון העבודה העצמית בחוגי הפועלים בארץ ישראל 148

תפיסת ההתיישבות החקלאית של ארתור רופין 152

יצחק וילקנסקי בארץ-ישראל 155

המסד התאורטי של המשק המעורב 157

משק מעורב בחוות בן שמן 161

הביסוס התאורטי לעקרון ההתיישבות העצמית 164

מושב הפועלים כיעד ההתיישבות העצמית 168

ההתנגדות להתיישבות עצמית 170

מושב הפועלים כביטוי האיכרות הזעירה 175

'לא מושבי פועלים איפוא, אלא מושבי עובדים' 181

חקלאות אמריקנית בארץ ישראל 186

'קבוצה אמריקנית' בכנרת 192

- מאפייני המשק המעורב של הקבוצה האמריקנית 195
 חנה מייזל ותפיסת ההכשרה החקלאית לנשים 198
 התיישבות איכרים עצמית 202
 התפתחות מגמת האיכרות הזעירה בגליל 204
 איכר זעיר עצמאי – אימת? 208
 החדשנות בתכנית מושב העובדים 214
 מעמד האישה בהתיישבות הפועלים 216
 התנגשות השיטות 219
 אביב-קיץ 1914: הופעתו של עקיבא אטינגר 222
 המשק המעורב בין מושב פועלים למושב עובדים 227

פרק שביעי: תכניות התיישבות: 1915–1921 232

- מושב הפועלים והמחלוקת על התיישבות האיכר הזעיר 234
 מומחים לעומת מתיישבים 236
 עיתונות וספרות חקלאית 239
 הכשרה חקלאית לנשים בחוגי הפועלים 243
 המאמר 'יסוד מושבי עובדים': משק אספקה עצמית 245
 'המשק היסודי': משק מעורב 248
 תכנית ההתיישבות של אטינגר 251
 תכנית ההתיישבות של וילקנסקי 254
 תגובת יפה לוילקנסקי: התכנית 'יסוד מושבי עובדים' 264
 שיווק קואופרטיבי 267
 חילופי משמרות 272
 הקבוצה השיתופית כמענה לאתגר ההתיישבות הלאומי 274
 אטינגר בין וילקנסקי ליפה 279
 תכנית סוסקין 283
 תכנית הקבוצה הגדולה של שלמה לבקוביץ 285
 וילקנסקי ותכנית תחנת הניסיונות החקלאית 289
 המשק המעורב בכור העיצוב של תכניות ההתיישבות 293

פרק שמיני: התיישבות ציונית – מן הכוח אל הפועל: 1921–1925 298

- המחלקה להתיישבות ודו"ח ועדת הראורגניזציה 299
 תכניות ההתיישבות לקראת הקונגרס הציוני השנים-עשר ובמהלכו 301
 ההתיישבות לאחר הקונגרס 305

	מושב העובדים והקבוצה הגדולה	305
	ועד החקלאות	308
312	ועד החקלאות ככור ההיתוך של המשק המעורב הציוני	
	שכונות חקלאיות	319
	ביקורתו של פרופ' מיד ותוצאותיה	326
330	תפיסת המשק המעורב של רופין לנוכח תכנית סוסקין	
	המשק המעורב ושיקולי קליטת העלייה	334
	מחלקת ההדרכה	338
	'תנובה' והשיווק הקואופרטיבי	341
	מתנופת התיישבות ל'ביצור הקיים'	349
	חקלאות אינטנסיבית ואינטנסיפיקציה	351
355	סיכום: 'רק על-ידי המשק המעורב' פנה עמנו בארצנו'	
367	מקורות וביבליוגרפיה	
401	מפתח	

פתח דבר

לפני מאה שנה בדיוק, בסתיו 1916, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה ובשעה קשה של רעב ומחסור ביישוב היהודי בארץ ישראל, יצא לאור ביפו קובץ צנוע בשם 'משק בית האפר'. בספרון זה הובאו מאמרים שימושיים על טיפול במשק החי ובגן הירק, והוא לווה במאמרי פתיחה וסיום על חשיבותם של ענפים אלה כאברים במשק כולל, הנחוץ לכלכלה משפחתית מאוונת ולתזונה בריאה של בני הבית, בעתות מלחמה ושלום כאחד. מדריך זה נועד להציג למתיישבים בכוח ובפועל תפיסה משקית של משק מעורב, שלא הייתה מוכרת דיה ביישוב גם לאחר יותר משלושה עשורים של התיישבות חקלאית חדשה.

כיום, שוב, מעטים יודעים משק מעורב מהו. חשוב מכך, גם בחקר היישוב והציונות מוגבל העיסוק בו להיבטים כלכליים טהורים שלו, כחלק ממשק ההתיישבות העובדת או היישוב כולו. ייעודו ההיסטורי, זה שהביא לעיצובו ולאימוצו, שקע בתהום השכחה, והביא לפרשנות משובשת של תחומים הקשורים אליו קשר הדוק.

מטרתו של ספר זה דומה במידה מה לזו של הקובץ הנזכר: להציג את דיוקנו של רעיון המשק המעורב הארץ ישראלי על כל ממדיו, מקורותיו, מטרותיו והתפתחותו. ואולם, כאן תורחב היריעה ממשמעותו כדפוס כלכלי וחקלאי אל ייעודו בהגשמת הציונות בכלל, ייעוד שהיה מובן מאליו לקוראי הקובץ המקורי: המשק המעורב היה גם התבנית שבה נוצקו חייו של האיכר הזעיר, שגילם בדמותו את המתיישב החקלאי שנועד לשמש אבן הפינה להתחדשות הלאומיות היהודית ולבניינה של חברה יהודית חדשה.

התוודעתי לראשונה לעולמם של האיכרים הזעירים היהודים במושב העובדים ובקיבוץ דרך הספרות העברית והעולמית, ששזורים בה ייצוגים רבים של הסוגיות שבהן דן הספר. המחקר הוא היסטורי ואינו דן בספרות יפה, אך שיבצתי ציטוטים מן הספרות בראשי הפרקים, כרמז למשמעותן התרבותית העמוקה של סוגיות אלה.

את החקלאות כמשלח יד הכרתי מקרוב בעבודה חקלאית בדרום רמת הגולן. משם המשכתי אל האוניברסיטה העברית בירושלים, שבה התחלתי בלימודי היסטוריה כללית ויהודית. לאורך כל שנות הלימודים משכה אותי ההתיישבות החקלאית היהודית כתופעה היסטורית. את המסע הזה ליוותה מראשיתו חגית לבסקי ברוחב דעת, בקפדנות ובעצה טובה. להדרכה בעבודת המחקר לתואר דוקטור הצטרף אליה גם יעקב מצר, והוא הוסיף ממדים חדשים לאתגר וכלים להתמודד עמו. ראשיתו של הספר במחקר

פתח דבר

שנעשה תחת הדרכתם הנעימה, אף כי גם התובענית. אני אסיר תודה לשניהם גם על חלקם בעיבודו של הדוקטורט לספר שלפנינו, שכן תמיד חשתי שבהנחייתם המסורה שימשו שניהם גם עורכי לשון ומבקרים ספרותיים.

נחום גרוס ליווה את המחקר בקריאה, בהתייעצות, בהעלאת כיוונים חדשים ובליוון סוגיות העולות מהם. אני אסיר תודה על שהזדמן לי להסתייע במלומד נדיב שכמותו. מרדכי זלקין עודד אותי לבחון את ההתיישבות החקלאית של יהודי רוסיה, הקדיש לי מזמנו בקריאת השלבים הראשונים של המחקר, יעץ לי עצות יקרות כחוקר מתחיל, ובסוף אף המריץ אותי לעבדו ולפרסמו. גם ישראל ברטל ליווה את המחקר בדיון ובעצה. לכולם שלוחה תודתי.

לאורך המחקר הסתייעתי בארכיונאים שסייעו לי באיתור מקורות, ובמיוחד בעובדי הארכיון הציני המרכזי. מעל כולם הסתייעתי רבות ובאופן יום-יומי, מתוך מאור פנים, מקצועיות ונכונות מתמדת לסייע, בספרני הספרייה הלאומית, ובמיוחד שלמה גולדברג, אלונה אבינור, ציפורה בן-אבו, רות פלינט ועליזה אלון. הם הפכו לאחר מכן גם לעמיתי הנאמנים לעבודה. בהם ובעמיתי האחרים בספרייה הלאומית אני מתברך יום יום.

להוצאה לאור של הספר סייע המכון לחקר תולדות קק"ל. על כך אני מודה ליחיאל לקט וגם לגבריאל אלכסנדר. סיוע נוסף קיבלתי מקרן דושקין שלייד המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, וגם לה אני מודה.

במעשה הספר מצאתי שותפים מסורים ומקצועיים בעובדי מרכז זלמן שזר. צבי יקותיאל פתח בפני לרווחה את דלת ההוצאה לאור ונטע בי את הידיעה שבכך צורפתי לנבחרת מעולה. מעין אבינורי-רבהון סייעה לי במאור פנים בהתמצאות בנבכי הדרך גם מעבר למצופה. ביחזקאל חובב מצאתי עורך מקצועי לעילא, קשוב לרצונותי, נינוח ואדיב. בעיני הוא שותף של ממש לספר זה. בסוף הדרך הצטרפה גם מנהלת המרכז מיכל נקר שסייעה בליטוש הסופי של הספר. לכל אלה, וגם לעורכת הלשון והבה כנען, שלוחה תודתי.

חלקם של הורי חנוך ורות עמיאור בספר זה רב מן המשוער. להם הוא מוקדש באהבה.

אלון שבות, תשע"ו

משק בית האיכר: המשק המעורב במחשבה הציונית דן לראשונה באבן היסוד של ההתיישבות הציונית – המשק המעורב. מה בין 'תנובה' להרצל? מה משותף בין הגליל התחתון למערב התיכון של ארצות הברית? למי זכות הראשונים: לדרגיה, לעין גנים או לנהלל? ומה בין החקלאות למעמד האיש? בשאלות אלה ואחרות עוסק הספר שלפנינו, המתמקד במשק החקלאי הקטן ומרובה הענפים, שבמרכזו משק החי. משק זה נועד לאפשר לאיכר הזעיר היהודי ולמשפחתו להוציא את לחמם מן הקרקע הלאומית בכוחות עצמם. האיכרות הזעירה נועדה לעמוד בבסיס החברה הציונית, כמענה ארץ ישראלי לאתגרי הפרודוקטיביזציה, הקדמה המדעית, ההגירה וערעור הסדר חברתי שבפניהם עמד העם היהודי בגולה בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה.

הציונות ביקשה לחולל מהפכה כפולה בחיי העם היהודי עם שובו לארץ ישראל: גיבושו כלאום מודרני וחידוש מבנהו החברתי. **משק בית האיכר** מבקש לפענח את דפוסי ההתיישבות והחקלאות שנולדו בארץ ישראל כתוצאה ממהפכה זו, להתחקות אחר זיקותיהם לתופעות שמחוץ לעולם היהודי ולעקוב אחר עיצובם והגשמתם. זהו סיפורה של זירה דינמית, שבה התחדדו ללא הרף יעדיה של הציונות, ובה פעלו מתכננים חקלאיים מעטים שתרגמו את ההגות הציונית לדגמים מעשיים של איכרות זעירה ארץ ישראלית שסביבם התגבשה ההתיישבות הציונית – המושב והקיבוץ.

ד"ר חזי עמיאור למד באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא אוצר ישראל בספרייה הלאומית, מנהל את האוספים הישראליים של הספרייה ופועל לחשיפת אוצרות התרבות הישראלית לציבור.

על העטיפה: כרזה לגני ילדים של הקרן הקיימת לישראל. מעצב: צבי ברגר. אוסף הכרזות והכרזות, הספרייה הלאומית. באדיבות הקרן הקיימת לישראל.

0 01850000661 3
דאנאקורד 185-661

מחיר מומלץ: 93.60 ₪
תאריך הופעה: מאי 2016